

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Published by
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

Spring 2023 / 10-1
<https://doi.org/10.46868/atdd.2023.255>

Behistun Yazıtı'nda Bahsi Geçen Fiziksel Şiddet İçerikli Cezalar

Serap Özkan*

ORCID: 0000-0003-2926-6358

Öz

Fiziksel şiddet, insanlık tarihinde en sık karşılaştığımız cezalandırma yöntemlerinden biridir. İnsan yaşamının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen şiddet, doğal olarak insanoğlunun geride bıraktığı sayısız esere de yansımıştır. Antik Çağ'dan günümüze değin birçok uygarlık ya iktidarı ele geçirmek ya da korumak için fiziksel şiddete başvurmuştur. Pers kralî sanat eserleri üzerinde şiddet unsurlarından kaçınılmasına rağmen, Eski Yakın Doğu'dan aşına olduğumuz fiziksel şiddet içerikli cezaların benzerleri Behistun Yazıtı'nda karşımıza çıkar. I. Dareios tarafından yaptırılan Behistun Anıtı üzerindeki üç dilli yazıtta; Pers kralı'nın soy ağacıyla birlikte yaşamı boyunca yapmış olduğu işler ve isyancılara verdiği cezalar anlatılmıştır. İsyancı liderlere uygulanan kafa kesme, kazığa oturtma ve yüzün sakatlanması gibi fiziksel cezalar özellikle dikkat çekmektedir. Dareios, isyanları bastırmak için gereken tüm mesajları Behistun Yazıtı aracılığıyla ilan etmiştir. Başka bir deyişle, Behistun Yazıtı aynı zamanda bir kamu bildirisi olarak planlanmış olmalıdır. Anıtın yapıldığı dönemde çıkan isyanlar göz önüne alındığında, I. Dareios'un şiddet söylemlerindeki temel motivasyonu anlamak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Behistun Yazıtı, fiziksel cezalar, kafa kesme, kazığa oturtma, yüzün sakatlanması

Gönderme Tarihi: 06/02/2023

Kabul Tarihi:20/03/2023

---

*Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Manisa-Türkiye, serap.ozkan@cbu.edu.tr

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

ÖZKAN, S., "Behistun Yazıtı'nda Bahsi Geçen Fiziksel Şiddet İçerikli Cezalar", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10-1, 2023, s. 18-33.

Punishments Containing Physical Violence Mentioned in Behistun Inscription

Serap Özkan*
ORCID: 0000-0003-2926-6358

Abstract

Physical violence is one of the most common punishment methods in human history. Violence, accepted as an inseparable part of human life, has been naturally reflected in countless works left behind by humanbeings. Many civilizations from ancient times to the present have resorted to physical violence either to seize power or to protect it. Despite the avoidance of violent elements in Persian royal artworks, similar physical violence-containing punishments with which we are familiar from the Ancient Near East appear in the Behistun Inscription. In the trilingual inscription on the Behistun Monument built by Darius I (Darius the Great), along with the family tree, the works of the Persian king throughout his life and the punishments he gave to the rebels are explained. Physical punishments such as beheadings, impalements, and facial mutilation against rebel leaders are particularly noteworthy (remarkable). Darius I announced all the necessary messages to suppress the rebellions through the Behistun Inscription. In other words, the Behistun Inscription must also have been planned as a public statement. Considering the riots that broke out during the period when the monument was built, it is possible to understand the fundamental motivation of Dairus's violent discourses.

Keywords: Behistun Inscription, physical punishments, beheading, impalement, facial mutilation

Received Date: 06/02/2023

Accepted Date: 20/03/2023

---

*Assistant professor, Manisa Celal Bayar University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Ancient History, Manisa-Turkey, serap.ozkan@cbu.edu.tr

You can refer to this article as follows:

ÖZKAN, S., ‘‘ Behistun Yazıtı’nda Bahsi Geçen Fiziksel Şiddet İçerikli Cezalar’’, *Academic Journal of History and Idea*, , 10-1, 2023, p.18-33.

Giriş

Tıbbi açıdan “şiddet” kavramı Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından “fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması” durumu olarak tanımlanmıştır.¹ Başka bir deyişle, güç ve baskı uygulayarak insana bedensel veya ruhsal zarar veren bireysel veya toplu hareketlerin tümü şiddet kavramı dahilindedir. İnsan doğası ve yaşamının bir parçası olarak kabul edilen şiddet, doğal olarak insanlık tarihinin de ana temalarından biri olmuştur. Foucault, şiddet ve iktidar kavramları üzerine yaptığı çalışmasında şiddetin iktidar yöntemlerinden biri olduğunu vurgulamaktadır.² Dolayısıyla şiddet içeren unsurlar, geçmişten günümüze hem sanat eserleri hem de yazılı eserlere konu olmaya devam etmektedir.

Perslerden günümüze kalan en önemli kralî sanat eserlerinden biri olan Behistun Anıtı, Pers kralı I. Dareios (İ.Ö. 522-486) tarafından yaptırılmıştır. Kirmanşah ile Ekbatana arasındaki Behistun Dağı’nda; yerden yaklaşık 100 m yükseklikteki sarp kayalıklarda yer alan anıt üzerinde, I. Dareios’un isyancı bir lideri (olasılıkla Gaumata/Smerdis?) esir aldığını gösteren kabartmayla birlikte Eski Pers, Elam ve Babil dillerinde yazılmış üç dilli bir yazıt yer almaktadır.³ Yazıtta, I. Dareios’un soyağacı, yaşamı boyunca isyancılara karşı kazandığı zaferler, almış olduğu politik kararlar, imparatorluğa bağlı eyaletler gibi detaylar çivi yazısıyla kayda alınmış ve kralın kendi ağzından aktarılmıştır.⁴ Bu nedenle Behistun Yazıtı’nı I. Dareios’un *Res Gestae*’si olarak tanımlamak da mümkündür. Yazıtta, özellikle yaklaşık İ.Ö. 522-519 yılları arasında I. Dareios’a karşı çıkan isyanlara atıfta bulunulmuş ve isyancılara verilen fiziksel şiddet içerikli cezalardan sıklıkla bahsedilmiştir. Bu yüzden öncelikli olarak I. Dareios’un tahta çıktığı ilk yıllardaki çalkantılı dönemi kısaca değerlendirmek yerinde olacaktır.

¹[www.http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf;jsessionid=85EE77A36E9F7D01057120C2F99D4C0B?sequence=1](http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf;jsessionid=85EE77A36E9F7D01057120C2F99D4C0B?sequence=1).(02.12.2022).

²M. Foucault, *Özne ve İktidar* (Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016, s. 70-73.

³Prudence O. Harper, Joan Aruz, Françoise Tallon, *The Royal City of Susa, Sources of Early Akkadian Literature*, New York 1992, s. 254, fig. 55.

⁴Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, (Çev. Mehmet A. İnci), Telos Yayınları, İstanbul 2003, s. 33-34.

1. I. Dareios Dönemi (İ.Ö. 522-486)

I. Dareios, II. Kambyes'in kardeşi Bardiya'nın⁵ kimliğini kullanarak bir süreliğine yönetimi eline alan Gaumata'yı öldürüp tahta çıkmış ve zaferini Behistun Yazıtı'na aktarmıştır. Behistun Yazıtı I. Dareios'un soyağacı, tahta çıkışı ve uyguladığı yönetim politikalarını aktarması açısından son derece önemli bir kaynaktır.⁶ Behistun Yazıtı'nda I. Dareios'un soyağacıyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

*“Ben Büyük Kral Dareios, kralların kralı, Persia'nın kralı, ülkelerin kralı, Hystaspes'in oğlu, Arsames'in torunu, bir Akhaimenid. Kral Dareios der ki: Benim babam Hystaspes; Hystaspes'in babası Arsames; Arsames'in babası Ariaramnes; Ariaramnes'in babası Teispes; Teispes'in babası ise Akhaimenes'tir. Kral Dareios der ki: Bu yüzden biz Akhaimenidler olarak biliniyoruz. Soyumuz krallara dayanır. Kral Dareios der ki: Ailemizde benden önceki sekiz kişi krallık yaptı. Ben dokuzuncu kralım”.*⁷

Behistun Yazıtı'nda I. Dareios kendisinden önce hüküm süren sekiz kraldan detaylı olarak bahsetmekte ve meşruiyetini bu soyağacına dayandırarak savunmaktadır.⁸ I. Dareios soy ağacını listelerken II. Kyros'tan hiç söz etmemiş, aksine II. Kyros'un soyağacında adı geçen Teispes'ten bahsetmiştir. Bu durum Pers Krallığı'nın Teispes'in oğulları I. Kyros ve Ariaramnes arasında paylaşılması sonucunda hanedanın ikiye ayrılması olarak da yorumlanmaktadır.⁹

Çağdaş bilim adamları bu konuda farklı görüşler öne sürmüştür: Kuhrt, yazıtta bahsi geçen Gaumata olayının I. Dareios tarafından yaratılmış bir hikaye olduğunu; hatta I. Dareios'un II. Kyros'un oğlu Bardiya'yı tahta geçmek amacıyla öldürüp, kendi soyağacında Akhaimenes'ten bahsederek II. Kyros ile aynı soydan geldiğini vurguladığını düşünmektedir.¹⁰ Brosius ise I. Dareios'un kraliyet soyundan gelmediğini, babası Hystaspes'in II. Kyros ve II. Kambyes dönemlerinde Parthia'da satrap olarak görev yaptığını ve kendisinin de Mısır'da II. Kambyes'in mızrak taşıyıcısı olduğunu iddia etmektedir.¹¹ Briant da tamamen farklı bir açıdan

⁵I. Dareios'un Behistun Yazıtı'nda bu isim Bardiya, Herodotos'un aktarımında Smerdis, Ksenophon ve Ktesias'in aktarımlarında ise Tanyoksarkes olarak geçmektedir.

⁶Matt Waters, “Darius the First, the Ninth King”, *Excavating an Empire: Achaemenid Persia in Longue Durée*, (Ed. Touraj Daryaee-Ali Mousavi-Khodadad Rezakhani), Mazda Publishers, Costa Mesa California 2014, s. 63.

⁷Roland G. Kent, *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon*, American Oriental Society, New Haven 1950, s. 119; Pierre Lecoq, *Les inscriptions de la Perse achéménide / traduit du vieux perse, de l'élamite, du babylonien et de l'araméen, présenté et annoté par*, Gallimard, Paris 1997, s. 187-189.

⁸Matt Waters, “Darius and the Achaemenid Line”, *Ancient History Bulletin*, 10 (1), London 1996, s. 11.

⁹Pierre Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, (çev. Peter T. Daniels), Eisenbrauns, Warsaw, Indiana 2002, s. 110; M. Waters (2014), *a.g.e.*, s. 64.

¹⁰Amélie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu (MÖ 3000-300)*, (Çev. D. Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 378.

¹¹Maria Brosius, *The Persians An Introduction*, Routledge, New York 2006, s. 17-18.

yaklaşarak; I. Dareios'un II. Kyros'un kızları Atossa, Artystone ve hatta torunu Parmys aracılığıyla II. Kyros'la ailesel bir bağ kurmak için evlendiğine dikkat çekmektedir.¹²

Gaumata olayından sonra tahta çıkan I. Dareios, krallığının ilk yıllarında bir dizi isyan hareketiyle mücadele etmek zorunda kalmıştır.¹³ Birçok bölgede patlak veren isyanlar bir yıldan fazla sürmüş ve I. Dareios tarafından Behistun Yazıtı'na kaydedirilmiştir. I. Dareios'un Gaumata'yı öldürmesinden sonra, ilk isyan hareketi Upadarma'nın oğlu Açina'nın kendisini Elam'da kral ilan etmesiyle başlamıştır. Hemen arkasından Nidintu-Bel'in Babil'de kendini kral ilan ettiği ve halkın desteğini sağladığı görülmektedir. Bunun üzerine I. Dareios ilk olarak Açina'yı öldürüp, ordusuyla Babil'e doğru ilerleyerek Zazana adlı kentte Nidintu-Bel'in ordusu ile savaşmıştır. Nidintu-Bel'i yenilgiye uğratan I. Dareios, Babil'in hakimiyetini yeniden ele geçirmiştir.¹⁴

I. Dareios, Babil İsyanı'nı bastırmakla uğraşırken Skythia, Persia, Elam, Media, Asur, Mısır, Parthia, Margiana ve Sattagydia gibi bölgelerde de kendini kral olarak ilan eden liderler önderliğinde yeni isyanlar çıkmıştır. Behistun Yazıtı'nda yeni çıkan isyanlarla birlikte I. Dareios'un 19 savaş yaptığı ve kendini kral ilan eden dokuz isyancıyı yenip onları esir aldığı aktarılmıştır.¹⁵

Behistun Yazıtı'nın yanı sıra I. Dareios'un tahta çıktığı ilk yıllara dair bazı bilgileri Herodotos'tan da öğrenmekteyiz. I. Dareios tahta çıktığında, Sardeis satrabı Oroites tarafından öldürülen Daskyleion satrabı Mitrobates'in intikamını almak için Bagaios adında birini Sardeis'e yollayarak Oroites'i öldürtmüştür.¹⁶ Oroites'in ölümünden sonra, Hellas'ın kendisini tanıması için Krotonlu hekim Demokedes'in de aralarında bulunduğu Pers ileri gelenlerinden oluşan bir heyet görevlendirmiştir. Fakat Demokedes, Tarantolulardan yardım istemiş ve sonrasında Persleri hapse atırıp Kroton'a kaçmıştır. Kroton'a gelen Persler, Demokedes'i Persia'ya götürmek için geri istemelerine rağmen Krotonlular Demokedes'i teslim etmeye yanaşmamıştır.¹⁷ Bunun üzerine Pers ordusunun bir kısmı Samos Adası'nı ele geçirmiş, ancak aynı zamanda Babil'de çıkan yeni bir isyan nedeniyle I. Dareios bütün kuvvetleriyle Babil'e doğru yola çıkmıştır. Herodotos da Babil'in yaklaşık 20 ay süren kuşatması sonuç vermeyince Pers soylularından Megabyzos oğlu Zopyros'un bir hileyle kente girip, Babilleri kandırarak

¹²P. Briant, *a.g.e.*, s. 132.

¹³A. Kuhrt, *a.g.e.*, s. 379.

¹⁴R. G. Kent, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁵R. G. Kent, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁶Hdt. III. 127-128.

¹⁷Hdt. III. 136-137.

kentin ele geçirilmesini sağladığını, hatta bu başarısı nedeniyle Babil yönetiminin kendisine verilerek kentin vergiden muaf tutulduğunu aktarmıştır.¹⁸

I. Dareios, krallığının ilk yıllarında birçok bölgede kendini kral ilan ederek isyan başlatan liderlere karşı seferler düzenlemiştir.¹⁹ Bu seferler sonucunda hakimiyeti yeniden sağlayan I. Dareios, İ.Ö. 519 yılında Asya İskitleri (*Saka Tigraksauda*) üzerine bir sefere çıkmış ve bölgeye ulaştığında İskitlerin bir kısmını öldürerek isyancı lider Skunkha'yı esir almıştır.²⁰ Bu seferin ardından I. Dareios'un Hindistan üzerine sefere çıktığı varsayılmaktadır. Hindistan'ın ele geçirilişine dair detaylı bilgi mevcut olmasa da bölgenin Pers hâkimiyeti altına alındığı gerek Herodotos'un aktarımlarından gerekse Persepolis ve Susa'da ele geçen bazı yazıtlardan anlaşılmaktadır.²¹ Sonrasında, I. Dareios İ.Ö. 512 yılında bu kez de Trakya üzerinden Karadeniz'deki İskitler/Avrupa İskitleri (*Saka Paradraya*) üzerine bir sefere çıkmıştır.²² Herodotos'un aktarımlarından yola çıkacak olursak Persler İskit seferinde başarısız olmuşlardır. Ancak, I. Dareios ve ordusu bölgeden çekildiğinde en azından Trakya sınırındaki İskitlerin bir kısmı Pers hakimiyetine girmiştir.

İskit seferinden sonra Sardeis'e dönen I. Dareios, kısa bir süre sonra yeni bir isyanla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Trakya ve Karadeniz'in batısındaki bazı Hellen kentlerinin Pers egemenliğine girmesiyle birlikte, Karadeniz'deki kolonileriyle ticari bağlantıları sekteye uğrayan Miletos kenti sıkıntıya düşmüş, sonrasında Karia ve Kıbrıs'taki destekçileriyle birlikte İ.Ö. 499 yılında İonia İsyanı'nı başlatmıştır. Yaklaşık altı yıl süren İonia İsyanı Persleri uzun süre meşgul etmiştir. İsyanın sebepleri arasında; Hellen kentlerine yönetici olarak atanan Perslerin uyguladığı ağır vergiler, Trakya Bölgesi'nin Pers hakimiyetine girmesiyle birlikte Miletos kenti başta olmak üzere Karadeniz civarındaki kentlerle İonia kentlerinin ticari ilişkilerinin kesintiye uğraması gibi unsurlar dikkat çekmektedir.

I. Dareios, İonia İsyanı sırasında onlara destek veren Eretria ve Atina'yı cezalandırmak için yönünü batıya çevirmiştir. İ.Ö. 492 yılında Pers donanması Hellespontos'tan Trakya'ya doğru ilerlerlerken şiddetli bir fırtınaya maruz kalmış ve gemilerinin büyük bir kısmı hasar görmüştür. Mardonios komutasındaki kara ordusu ise Makedonya'ya doğru ilerlemeye devam

¹⁸Hdt. III. 156-160.

¹⁹P. Briant, *a.g.e.*, s. 114 vd.; A. Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Routledge, London 2007, s. 140 vd.

²⁰R. G. Kent, *a.g.e.*, 133-134.

²¹Hdt. IV. 44; R. G. Kent, *a.g.e.*, s. 138-145.

²²R. G. Kent, *a.g.e.*, 137-138.

etmiş ve Trakya'daki Bryglerin saldırısına uğramıştır. Hem kara ordusu hem de donanması zarar gören Persler geri dönmek zorunda kalmıştır.²³

İ.Ö. 491 yılında Pers elçileri Hellen kentlerine giderek boyun eğmeyi sembolize eden “toprak ve su” istemişlerdir. Atina ve Sparta arasında kurulan ittifakın ardından Pers elçileri öldürülmüş, Trakya'daki başarısızlığı yüzünden Mardonios'un yerine Eretria ve Atina'ya yapılacak seferler için Datis ve Artaphrenes görevlendirilmiştir.²⁴ Datis ve Artaphrenes komutasındaki Pers ordusu Kilikia Bölgesi'ndeki kentlerden asker ve gemi temin ederek Naksos Adası'na doğru yola çıkmıştır. Naksos'u ele geçirip halkını köleleştiren Persler, Eretria'ya gitmek üzere yeniden denize açılmıştır. Perslerin geldiğini öğrenen Eretrialılar Atina'dan yardım istemiş, ancak Atina'nın desteğine rağmen altı gün süren savaşın sonunda Eretria teslim olmuştur. Kenti yakıp yıkan Persler rotasını Attika'ya doğru çevirmiş ve Pers donanması Attika Bölgesi'ne yakınlığı nedeniyle Marathon Ovası'nda karaya çıkmıştır.²⁵ Perslerin Marathon'da karaya çıktığını haber alan Atinalılar Philippides'i Sparta'ya göndererek yardım talebinde bulunmuş, ancak Spartalılar bir festival kutladıklarını belirterek zamanında karşılık vermemiştir. İ.Ö. 490 yılında Atinalılar Plataialı müttefikleriyle birlikte Perslerle savaşmaya başlamış ve uzun süren bir savaşın ardından Miltiades komutasındaki Atinalılar Pers ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Direniş gösteremeyen Persler gemilerine binip bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır.²⁶ Savaş, Perslerin savaş düzenindeki yetersizliğini göstermekle birlikte Trakya ve Ege Bölgesi'ndeki hakimiyetlerini sonlandırmaya yetmemiştir.²⁷ İ.Ö. 487/86 yılında ödedikleri ağır vergilerden kurtulmak isteyen ve Marathon yenilgisini fırsat bilen Mısırlılar, Perslere karşı yeni bir isyan hareketi başlatmıştır. Bu gelişme üzerine I. Dareios hem Hellas hem de Mısır üzerine düzenlenecek seferler için hazırlıklara başlamış, ancak hastalanan Pers kralı 30 gün içinde ölmüştür.²⁸ I. Dareios'un ölümünün ardından İ.Ö. 486 yılında oğlu I. Kserkses Pers tahtına geçmiştir.

---

²³Hdt. VI. 44-45.

²⁴P. Briant, *a.g.e.*, s.158.

²⁵Hdt. VI. 95-98, VI. 101-102.

²⁶Hdt. VI. 113.

²⁷Kaveh Farrokh, *Shadows in the Desert. Ancient Persia at War*, Osprey Publishing, Oxford 2007, s. 73.

²⁸A. Kuhrt, *a.g.e.*, s. 237.

2. Behistun Yazıtı'nda Fiziksel Şiddet

Bu bölümde Behistun Yazıtı'ndaki konuyla ilgili metinler yorumsuz olarak bir araya getirilmiş ve metnin içeriği Kent'in İngilizce çevirisinden uyarlanmıştır.²⁹ Yazıtta bahsi geçen fiziksel şiddet uygulamalarına dair detaylar bir sonraki bölümde incelenecektir.

DB II

§32. 2.70-78. *Kral Dareios der ki: Phraortes birkaç atlı adamla birlikte Media'da Rhagae adı verilen bölgeye kaçtı ve ben bunun üzerine peşinden bir ordu gönderdim. Phraortes ele geçirildi ve bana getirildi. Phraortes'in burnunu, kulaklarını ve dilini kestim, bir gözünü çıkardım ve onu sarayımın girişinde zincire vurdum ve tüm halk onu gördü. Sonra onu Ekbatana'da kazığa oturttum ve onun kaledeki önde gelen adamlarının derilerini yüzdüm ve astım.*

§33. 2.78-91. *Kral Dareios der ki: Cicantakhma adında Sagartialı bir adam, bana başkaldırdı ve halka şöyle dedi: "Ben Sagartia kralyım, Kyaksares ailesindenim." Bunun üzerine, ben bir Pers ve Med ordusu gönderdim. Benim tebaamdan olan Med Takhmaspada'yı ordunun lideri yaptım ve ona şöyle dedim: "beni tanımayan ve bana isyan eden o orduyu cezalandır". Bunun üzerine Takhmaspada orduyla birlikte gitti ve Cicantakhma'yla savaştı. Ahuramazda bana yardım etti; Ahuramazda'nın lütfuyla ordum isyancıların ordusunu bozguna uğrattı ve Cicantakhma'yı ele geçirip bana getirdi. Sonra, onun burnunu ve kulaklarını kestim, bir gözünü çıkardım. Onu ellerinden sarayımın girişine bağladım ve tüm halka gösterdim. Sonra da onu Arbela'da kazığa oturttum.*

DB III

§43. 3.49-52. *Kral Dareios der ki: Sonra ben Persia'da Uvadaicaya adlı bir kentte Vahyazdata ve onun önde gelen adamlarını kazığa oturttum.*

§50. 3.83-92. *Kral Dareios der ki: Bunun üzerine ben Babil'e bir ordu gönderdim. Benim tebaamdan olan Pers Intaphrenes'i onlara lider olarak atadım ve onlara şöyle dedim: "Git, beni tanımayan o Babil topluluğunu cezalandır." Bunun üzerine Intaphrenes orduyla birlikte Babil'e yürüdü. Ahuramazda bana yardım etti; Ahuramazda'nın lütfuyla Intaphrenes, Babilleri yendi ve bana bağlı olmaya ikna etti. Markasanas ayının 22. gününde kendine*

²⁹Orijinal çeviri için: Bkz. R. G. Kent, *a.g.e.*, s. 116-134.

Nabukadnezar diyen Arakha ve onun yandaşları tutuklandılar. Bunun üzerine şöyle buyurdum: “Arakha ve önde gelen adamları Babil’de kazığa oturtulsun”.

DB IV

§52. 4.2-31. *Kral Dareios der ki: Kral olmamın ilk yılında Ahuramazda’nın yardımıyla yaptıklarım bunlardır. 19 savaş yaptım ve Ahuramazda’nın yardımıyla 9 kralı yendim ve esir aldım. Birinin adı Mag Gaumata’ydı ve “Ben Kyros’un oğlu Smerdis’im” diyerek yalan söyledi. Persia’yı ayaklandırdı. Diğer Elamlı Açına’ydı ve o da “Ben Elam Kraliyim” diyerek Elam’ı ayaklandırdı. Bir diğerinin adı Nidintu-Bel’di, yalan söyledi ve “Ben Nabonidus’un oğlu Nabukadnezar’ım” dedi. Babil’i ayaklandırdı. Diğerinin adı Martiya idi, yalan söyledi ve “Ben Elam Kralı Ummanis’im” dedi. Elam’ı ayaklandırdı. Diğerinin adı Phraortes’di, yalan söyledi ve “Ben Kyaksares hanedanından Khshatrita’yım” dedi. Media’yı ayaklandırdı. Diğerinin adı Sagartialı Cicantakhma idi, yalan söyledi ve “Ben Kyaksares hanedanındanım, Sagartia Kraliyim” dedi. Sagartia’yı ayaklandırdı. Diğerinin adı Margianalı Frada’ydı, yalan söyledi ve “Ben Margiana kraliyim” dedi. Margiana’yı ayaklandırdı. Diğerinin adı Pers Vahyazdata’ydı, yalan söyledi ve “Ben Kyros’un oğlu Smerdis’im” dedi. Persia’yı ayaklandırdı. Diğerinin adı Armenialı Arakha’ydı, yalan söyledi ve “Ben Nabonidus’un oğlu Nabukadnezar’ım” dedi. Babil’i ayaklandırdı.*

DB V

§71. 5.1-14. *Kral Dareios der ki: Aşağıdakiler hükümdarlığımın ikinci ve üçüncü senesinde yaptıklarımıdır. Elam denilen bölge bana başkaldırdı. Atamaita adındaki bir Elamlı liderleriydi. Bunun üzerine Elam’a bir ordu gönderdim. Benim tebaamdan olan Gobryas adındaki bir Pers’i onlara komutan yaptım. Sonra Gobryas orduyla birlikte yürümeye başladı ve Elamlularla savaştı. Gobryas onların birçoğunu yok etti ve liderleri olan Atamaita’yı yakaladı ve onu bana getirdi ve ben de onu öldürdüm. Sonra kent benim oldu.*

3. I. Dareios’un Uyguladığı Fiziksel Şiddet Cezaları

Perslerin uyguladığı fiziksel şiddet üzerine yapılan araştırmalar daha çok Herodotos ve Ktesias’ın anlatımlarına odaklanmıştır. Rollinger’in Herodotos ve Ktesias’ın anlatımlarından yola çıkarak şiddet eylemlerine dair oluşturduğu tabloda; Persler 55 şiddet eylemiyle birinci sırada, Hellenler ise 32 şiddet eylemiyle ikinci sırada yer almıştır.³⁰ Fakat Herodotos ve

³⁰Robert Rollinger, “Extreme Gewalt und Strafgericht, Ktesias und Herodot als Zeugnisse für den Achämenidenhof”, *Der Achämenidenhof / The Achaemenid Court*, (Edit Bruno Jacobs-Robert Rollinger), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2010, s. 562-563.

Ktesias'ın şiddet eylemlerini kendilerinden olmayan halklara atfetme eğilimi de göz önünde bulundurulmalıdır. Herodotos'un anlattığı fiziksel şiddet örnekleri, özellikle Eski Yakın Doğu'daki benzerleriyle örtüşmektedir. Yeni Asur belgelerinde de kazığa oturtma, kafa kesme, uzuvların kesilmesi (kulak, burun, dil, el ve kolların kesilmesi), göz çıkarma, bedeni ikiye ayırma, boğma, yakma, hadım etme, canlı canlı deri yüzme ve çarpmıha germe gibi fiziksel şiddet içeren benzer cezalarla karşılaşmaktayız.³¹ Yeni Asur kralları saray kabartmaları ve yazıtlar üzerinde sık sık şiddet öğelerine başvurmuştur. Buradaki amaç itaati sağlamak için caydırıcı bir güç oluşturmaktır. Özellikle II. Asurnasirpal (İ.Ö. 883-859) ve Asurbanipal (İ.Ö. 668-627) dönemlerinde diğer Asur krallarına göre daha fazla şiddet eylemi görülmektedir.³²

I. Dareios'un Behistun Yazıtı'nda ise fiziksel şiddet içeren üç farklı cezalandırma yönteminden söz edilir:

- 1) Kafa kesme
- 2) Kazığa geçirme (oturtma)
- 3) Yüzün sakatlanması (kulakların veya burnun kesilmesi, gözün çıkarılması gibi)

Yukarıda sıralanan cezalandırma yöntemleri Pers İmparatorluğu'nun bulunduğu coğrafyadaki diğer kültürlerle (Yeni Asur, Yeni Babil gibi) yabancı değildir. Dolayısıyla I. Dareios'un yazıtında bahsi geçen benzer cezai uygulamalar, söz konusu kültürel aşinalıkla da bağlantılı olmalıdır. Tahta çıktığı dönem ve ülkedeki karışıklıklar göz önüne alındığında, yazıt I. Dareios'un hem düşmanlarına hem de olası isyancılara karşı göz dağı verme amacı gütmekte ve hedef kitleyi daha fazla hata yapmaması konusunda uyarmaktadır. I. Dareios'un bu tür fiziksel cezalandırma yöntemlerine başvurması aslında Pers İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ortamla doğrudan ilişkilidir.

I. Dareios, İ.Ö. 522-520 yılları arasında yapılan infazların yarısının kendisi tarafından gerçekleştirildiğini iddia ederek, aslında bir nevi cellat rolüne de bürünmüş görünmektedir. Fakat I. Dareios'un yazıtlarda anlatılan 19 savaştan sadece dört tanesine bizzat katıldığı bilinmektedir. I. Dareios, kullandığı cezalandırma yöntemlerini anlatırken sık sık komutası altındaki adamlarının asi liderler ve takipçilerini öldürdüğünden bahseder. Ancak kralın bizzat kendisinin gerçekleştirdiği infazların daha detaylı şekilde aktarılması, hainleri şiddetle

³¹RIMA 2 A.0.101.1 112-117.

³²Ariel Bagg, "Where is the Public? A New Look at the Brutality Scenes in Neo-Assyrian Royal Inscriptions and Art", *Making Pictures of War: Realia et Imaginaria in the Iconology of the Ancient Near East*, (Ed. Laura Battini), Archaeopress, Oxford 2016, s. 60; Andreas Fuchs, "Waren die Assyrer grausam?", *Extreme Formen von Gewalt in Bild und Text des Altertums*, (Edit Martin Zimmermann), Herbert Utz Verlag, München 2009, s. 68.

cezalandırma eyleminin Pers ideolojisinde kralî bir ayrıcalık olarak algılandığını da düşündürmektedir.

Herodotos'un Intaphernes'in ölümüyle ilgili aktardığı öykü de dikkat çekicidir.³³ Pers soylusu Intaphernes, İ.Ö. 521 yılında Babil tahtını gasp eden Bardiya'ya (sahte Smerdis) karşı Pers ordusunun çıktığı seferde komutan olarak görev yapmış ve I. Dareios'un tahta çıkmasını desteklemiştir. Pers kralı Intaphernes'i "takipçileri/destekçileri" içerisinde ilk sıraya koymasına rağmen tahta çıktıktan kısa bir süre sonra onu ihanet suçlamasıyla idam ettirmiştir. Yedi soylu sülaleye mensup kişiler; kralın bir kadınla birlikte olduğu zamanlar hariç, ihtiyaç duyduklarında Pers kralıyla konuşmak için saraya girebiliyorlardı. Bu ayrıcalığına rağmen Intaphernes'in saraya girişi kralın kapı korumaları tarafından reddedildi. Kendisine yalan söylenildiğinden şüphelenen Intaphernes ise korumaların kulak ve burunlarını kestikten sonra onları boyunlarından dizginlere bağlayarak atını dörtünale sürdü. Bunu öğrenen Dareios, Intaphernes'i tüm erkek akrabalarıyla birlikte tutuklatarak darbe planı gerekçesiyle idam ettirdi.³⁴ Kuhrt, Dareios'un Behistun Yazıtı'nda bahsi geçen yüzün sakatlanması (kulak/burun kesme) uygulamaları ile Herodotos'un Intaphernes'in kapı korumalarına uyguladığı fiziksel şiddet arasındaki benzerliğe dikkat çekmekle birlikte; Intaphernes'in kraliyet ayrıcalığını kötüye kullanması nedeniyle idam edildiğini ileri sürmektedir.³⁵ Fakat Intaphernes'in ölümüyle ilgili olarak Herodotos'un anlatımları da darbe şüphesiyle idam edildiğini doğrulamaktadır.³⁶ İsyan olasılığı söz konusu olduğunda, I. Dareios'un en yakınındaki yedi soylu Pers sülalesinden olanlara bile idam cezası vermekten kaçınmadığı görülmektedir.

I. Dareios'un yönetimine karşı çıkan Babil İsyanı'nda, Pers kralının yanında yer alan Pers soylusu I. Megabyzos oğlu Zopyros'un kentin kontrolünü ele geçirmek için kurduğu plan da bir diğer çarpıcı örnektir. Zopyros kendi kulaklarını ve burnunu kestikten sonra I. Dareios'un huzuruna çıkmış ve Pers kralı kendisine bunu yapmanı sorduğunda ise kendini sakatladığını itiraf etmiştir. Zopyros'un buradaki amacı, Perslerin önde gelen kişilerinden biri olarak Babil halkının önünde Pers kralı tarafından cezalandırılmış gibi görünerek onların güvenini kazanmak ve sonrasında Babil ordusunda görev alıp şehrin savunmasını zayıflatmaktır. Kısa bir

³³Hdt. III. 118-119.

³⁴Eşinin yalvarmaları sonucunda, Intaphernes'in kayın biraderi ve en büyük oğlu idam cezasından kurtulmuştur.

³⁵A. Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Routledge, London 2007, s. 175.

³⁶Hdt. III. 119.

süre sonra Zopyros, Babil ordusunun başkomutanlığına atanmış ve I. Dareios'un zafer kazanmasını sağlamıştır.³⁷

Savaş ve cezalandırmalara dair anlatımlarda, tüm kahramanca eylemlerin bizzat I. Dareios tarafından gerçekleştirildiği ima edilmektedir. Ancak Herodotos ve Plutarkhos bu tür cezalandırmalar için Pers krallarının hizmetindeki profesyonel cellatlara işaret eder.³⁸ I. Dareios, Behistun Yazıtı'nda her ne kadar bazı isyancı liderleri kazığa oturttuğunu ve sakat bıraktığını iddia etse de gerçekte cezaları kendisinin uygulamadığı açıktır. Kralın düşmanlarını bizzat cezalandırması söylemiyle aslında Pers kralının ideolojik gücünün yansıtılması hedeflenmiş olmalıdır. Böylece olası isyanlarda krala muhalefet edenlerin gücünün bastırılması, verilen cezalar aracılığıyla da I. Dareios ve yakın adamlarının düşmana karşı başarılarının ön plana çıkarılması amaçlanmıştır.³⁹ İsyancı liderler ve yakın adamlarının ya yüzleri sakatlanıyor ya kazığa oturtuluyor ya da kafaları kesiliyordu. Muller, Hellen kaynaklarında kafa kesme eyleminin Perslerin uyguladığı yaygın cezalardan biri olduğunu belirtir.⁴⁰ Behistun Yazıtı'nda kafa kesmeden söz edilmemesinin nedenini ise; Kuhrt'un *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period* adlı çalışmasında yazıtın Eski Persçe metnini kaynak olarak kullanmasına, başka bir deyişle Babil ve Elam versiyonlarıyla aradaki farklılıklara bağlamaktadır.⁴¹ Eski Yakın Doğu kültürlerinde kafa, bedenin bütünlüğünü temsil ettiği için insan vücudunun en saygın bölümü olarak görülmektedir. Dolayısıyla düşmanın kafasını kesmek, rakibinin varlığının sona erdiğini bildirmek veya onu yok ettiğini vurgulamak için kullanılan dramatik bir yöntemdir.⁴² Yüzün en dikkat çeken bölümü olması nedeniyle gözlerin sakatlanması da düşmanı aşağılamayı ifade etmek için kullanılmıştır.⁴³ I. Dareios'un tahtta çıktığı ilk yıllarda özellikle sakatlama ve kazığa oturtma gibi ağır fiziksel şiddet içeren cezalar uygulanmış ve bu tür cezalar daha çok Pers tahtı üzerinde hak iddia eden Media ve Babil Bölgesi'ndeki isyancılara verilmiştir. Media'daki isyancıların Med Kralı Kyaksares'in oğlu Astyages soyundan geldiğini iddia etmesi, Pers

---

³⁷Hdt. III. 153-160.

³⁸Hdt. VII. 38-39; Plu. *Art.* XIV. 5, XVII. 5, XXIX. 5.

³⁹John O. Hyland, "The Casualty Figures in Darius' Bisitun Inscription", *Journal of Ancient Near Eastern History* 1(2) 2014, s. 190-196.

⁴⁰Yannick Muller, "Religion, Empire and Mutilation: A Cross-Religious Perspective on Achaemenid Mutilation Practices", *Religion in the Achaemenid Persian Empire: emerging Judaisms and trends*, Mohr Siebeck, Tübingen 2016, s. 198.

⁴¹Y. Muller, *a.g.e.*, s. 216.

⁴²Lloyd Llewellyn-Jones, "That my Body is Strong: The Physique and Appearance of Achaemenid Monarchy", *Bodies in Transition: Dissolving the Boundaries of Embodied Knowledge*, (Ed. Dietrich Boschung-Alan Shapiro-Frank Waschek), Wilhelm Fink Verlag, Paderborn 2015, s. 220.

⁴³Llewellyn-Jones, *a.g.e.*, s. 226.

hanedanına karşı ciddi bir tehdit olarak algılanmış olmalıdır.⁴⁴ İmparatorluk topraklarında gelişen isyanlar hızla yayılırken, Media Bölgesi'ndeki isyancıların hanedan soyu üzerinden hak iddia etmesi, Pers kralını daha sert tedbirler almaya zorlamıştır.⁴⁵

I. Dareios; burnu, kulakları ve dili kesilen Phraortes'in gözleri de oyulduktan sonra sarayının girişinde zincire vurulmasından övgüyle bahseder.⁴⁶ Sagartialı Cicantakhma ile Phraortes ile aynı kaderi paylaşmıştır.⁴⁷ Yoğun acı hissetmelerini sağlamak için her iki isyancı da uzun bir süre hayatta tutulmuştur.

I. Dareios'dan yaklaşık 85 yıl sonra, Pers Kralı II. Artakserkses de benzer bir cezalandırma yöntemine başvurmuştur. Plutarkhos, İ.Ö. 401'deki Kunaksa Savaşı'ndan sonra II. Artakserkses'in Pers soylusu Mithridates'e verdiği korkunç bir ölüm cezasından bahseder. Mithridates elleri, ayakları bağlanarak bir tekneye sırtüstü yatırılmış ve bir diğer tekne baş ve ayakları dışarıda kalacak şekilde üzerine kapatılmıştır. Mithridates yemek yemeye zorlanmış ve yemeyi reddettiğinde ise gözleri iğnelenmiştir. Türlü işkencelerle yemek yedirildikten sonra, Mithridates'in yüzüne bal ve süttten oluşan bir karışım sıvanmıştır. Güneşin altında günlerce sinek ve böceklerin saldırısına maruz kalan Mithridates, sandalın içindeki nemli ortamda vücudunda gelişen larva veya kurtçuklar nedeniyle 17. günün sonunda içten çürüyerek ölmüştür.⁴⁸ İki haftadan uzun süren bu acı dolu ölüm süreci bazı açılardan Perslerin inanç sistemiyle de ilişkilendirilmektedir.⁴⁹

---

⁴⁴ Heleen Sancisi-Weerdenburg, "Was there ever a Median Empire?", *Achaemenid History III: Method and Theory*, (Ed. Amélie Kuhrt-Heleen Sancisi-Weerdenburg), Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden 1988, s. 197-212.

⁴⁵ Willem Vogelsang, "Medes, Scythians, and Persians: the rise of Darius in a North-South perspective", *Iranica Antiqua* 33, 1998, s. 203-204, s. 209.

⁴⁶ DB II §32. 2.70-78.

⁴⁷ DB II §33. 2.78-91.

⁴⁸ Plu. *Art.* XVI. 1-3.

⁴⁹ Bkz. Bruce Lincoln, *Religion Empire and Torture the case of Achaemenian Persia, with a postscript on Abu Ghraib*, University of Chicago Press, Chicago 2007, s. 90-94; Y. Muller, *a.g.e.*, s. 218.

Sonuç

Pers kralî yazıtları genellikle Pers krallarının başarılı fetihlerini anlatması açısından bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Krallar bu yazıtlarda kendilerini bazen tanrı Ahuramazda'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak tanımlamış, bazen de Ahuramazda tarafından seçildiğini belirterek iktidarını meşrulaştırmıştır. Çoğunlukla politik mesajların iletilmesi ya da propaganda amacına hizmet eden yazıtlar aynı zamanda Pers kraliyet ideolojisinin somutlaşmış halidir. Aslında Behistun Yazıtı I. Dareios'un başarılarını kaydettirdiği bir arşiv olarak planlanmasına rağmen, tahta çıktığı ilk yıllarda (İ.Ö. 522-519) çıkan isyanlar nedeniyle yaşanan sıkıntılı dönemi atlatmak ve iktidarını güçlendirmek adına alışlagelmişin dışında şiddet unsurları içeren bir bildiriye dönüşmüştür. I. Dareios'un uyguladığı fiziksel şiddet içeren cezaların temelinde; krallık üzerinde isyancıların iddia ettiği meşruiyeti ortadan kaldırmak, düşmanlıkları sona erdirmek ve kaybettiği kontrolü yeniden sağlamak gibi nedenler yatmaktadır. İsyancılar kral ve devlete ihanet suçuyla cezalandırılmıştır. I. Dareios'un tahta geçtiği yıllardaki kriz ortamı belli ki Büyük İskender'in (III. Aleksandros) fetihlerine kadar Pers İmparatorluğu'nun varlığına yönelik en büyük tehditlerden biri olmuştur. Daha çok taht veya hanedanla ilişkilendirilen kriz ortamında, imparatorluk çapında bir iç savaş yaşanmış ve Behistun Yazıtı aracılığıyla gereken mesajlar bir kamu bildirisi olarak iletilmiştir. Pers kralî yazıtlarında genellikle; kralların fetihleri, askeri yetenekleri veya krallık ideolojisi gibi konulara yer verilirken, Behistun Yazıtı'nda bu üslubun değiştiği ve isyanları bastırmak için şiddet vurgusunun ön plana çıktığı görülmektedir. Anıt üzerinde yer alan kabartmada, I. Dareios isyancı bir liderin (olasılıkla Gaumata/Smerdis?) üzerine basar vaziyette betimlenmiş ve böylece kral ya da krallık düşmanlarının sonu görsel olarak da ifade edilmiştir. Perslerin Behistun Anıtı dışındaki diğer kralî sanat eserleri veya yazıtlar üzerinde şiddet içeren sahne veya söylemlerden bilinçli olarak uzak durmasının altında; farklı etnik kökenlerden gelen halkların boyun eğmesi veya Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olmaya ikna edilmesi gibi nedenler yatmaktadır. Pers İmparatorluğu, sahip olduğu topraklarda bulunan çeşitli halkları egemenliği altına almak ve tek bir çatı altında birleştirmek üzerine kurulu bir ideolojik temel üzerinde yükselmiştir. Bu noktada iktidarın meşrulaştırılmasını sağlayan temel prensiplerle birlikte ortak ya da paylaşılan birtakım değerler yaratılarak yazıtlar vb. eserler aracılığıyla hedef kitleye ulaşılmış olmalıdır. Behistun Yazıtı da kral ile tebaası arasındaki güç farkının vurgulanması ve imparatorluğun kaybettiği istikrara yeniden kavuşması için kullanılan ideolojik söylemin bir parçasıdır.

Kaynaklar

BAGG, A., “Where is the Public? A New Look at the Brutality Scenes in Neo-Assyrian Royal Inscriptions and Art”, (Ed. Laura Battini), *Making Pictures of War: Realia et Imaginaria in the Iconology of the Ancient Near East*, Oxford 2016, s. 57-72.

BRIANT, P., *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, (Çev. P. T. Daniels), Eisenbrauns 2002.

BROSIUS, M., *The Persians An Introduction*, Routledge, New York 2006.

FARROKH, K., *Shadows in the Desert. Ancient Persia at War*, Osprey Publishing, Oxford 2007.

FOUCAULT, M., *Özne ve İktidar*, (Çev. I. Ergüden, O. Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016.

FUCHS, A., “Waren die Assyrer grausam?”, *Extreme Formen von Gewalt in Bild und Text des Altertums*”, (Ed. Martin Zimmermann), H. Utz, München 2009, s. 65-119.

HARPER, O., ARUZ J., ve TALLON F., *The Royal City of Susa. Sources of Early Akkadian Literature*, Metropolitan Museum of Art; Harry N. Abrams, Inc., Publishers, New York 1992.

HYLAND, J., “The Casualty Figures in Darius’ Bisitun Inscription”, *Journal of Ancient Near Eastern History* 1.2, 2014, s. 173-199.

KENT, R. G., *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon*, American Oriental Society, New Haven, Connecticut 1950.

KUHRT, A., *Eski Çağ’da Yakındoğu (MÖ 3000-300)*, (Çev. D. Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

KUHRT, A., *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period* Routledge, Abingdon 2007.

LECOQ, P., *Les inscriptions de la Perse achéménide / traduit du vieux perse, de l’élamite, du babylonien et de l’araméen, présenté et annoté par*, Gallimard, Paris 1997.

LINCOLN, B., *Religion Empire and Torture the case of Achaemenian Persia, with a postscript on Abu Ghraib*, University of Chicago Press, Chicago 2007.

LLEWELLYN-JONES, L., “That my Body is Strong: The Physique and Appearance of Achaemenid Monarchy”, *Bodies in Transition: Dissolving the Boundaries of Embodied*

Knowledge, (Ed. Dietrich-Boschung-Alan Shapiro-Frank Waschek), Wilhelm Fink, Paderborn 2015, s. 211-248.

LLEWELLYN-JONES, L., *Persians: The Age of the Great Kings*, Basic Books, New York 2022.

MULLER, Y., “Religion, Empire and Mutilation: A Cross-Religious Perspective on Achaemenid Mutilation Practices”, *Religion in the Achaemenid Persian Empire: emerging Judaisms and trends*, (Ed. Diana Edelman-Anne Fitzpatrick-McKinley-Philippe Guillaume), Mohr Siebeck, Tübingen 2016, s. 197-227.

ROLLINGER, R., “Extreme Gewalt und Strafgericht. Ktesias und Herodot als Zeugnisse für den Achämenidenhof”, (Ed. Bruno Jacobs-Robert Rollinger), *Der Achämenidenhof / The Achaemenid Court*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2010, s. 559-666.

SANCISI-WEERDENBURG, H., “Was there ever a Median Empire?”, *Achaemenid History III: Method and Theory*, (Ed. Amelie Kuhrt-Heleen Sancisi-Weerdenburg), NINO, Leiden 1988, s. 197-212.

VOGELSANG, W., “Medes, Scythians, and Persians: the rise of Darius in a North–South perspective”, *Iranica Antiqua* 33, 1998, s. 195-224.

WATERS, M. W., “Darius and the Achaemenid Line”, *Ancient History Bulletin* 10 (1), 1996, s.11-18.

WATERS, M. W., “Darius the First, the Ninth King”, (Edit Touraj Daryaei- Ali Mousavi, Khodadad Rezakhani), *Excavating an Empire: Achaemenid Persia in Longue Durée*, Mazda Publishers, Costa Mesa, California 2014, s. 63-70.

WIESEHÖFER, J., *Antik Pers Tarihi*, (Çev. Mehmet Ali İnci), Telos Yayınevi, İstanbul 2003.

Kısaltmalar

Hdt. Herodotos, *Historiai*, (çev. A. D. Godley), Cambridge 1920.

Plu. Art. Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*. Aratus, Artaxexes, Galba and Otho, (çev. Bernadotte Perrin), London 1962.

RIMA 2: Grayson, A. K., *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114- 859 BC)*, *The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods*, Vol. 2, University of Toronto Press 2002.